

Милан И. Миљевић*

Висока школа социјалног рада, Београд

Владимир Илић**

Висока школа социјалног рада, Београд

АНАЛИЗА САДРЖАЈА У СОЦИЈАЛНОЈ ДЕЛАТНОСТИ

Сажетак

Критичко пропитивање, анализирање, објашњавање и разумевање, као резултат умећа просуђивања, за које је потребно стручно знање и лична способност како би се могли изрицати ваљаћи вредносни судови о теоријама и емпирији социјалне делатности у конкретно-историјским условима, све више и више претпоставља употребу анализе садржаја, у научним и исто тако у стручним истраживањима и промишљањима. Анализу садржаја делања, општења и понашања човек врши од свог настанка. Њена два основна елемента су: значај светог, које је омеђено божанским духом, тајновитошћу, жељом за приближавање савршенству и значај идеологије која поред лажних и пристрасних ставова садржи и истините исказе о друштвеној стварности и уметности. Интерпретирање социјалне праксе као непосредне корисности (једна од линија прагматизма) или праксе као критерија истине (вулгарни марксизма) више је него једнострано. Наиме, овај појам обухвата различите видове људске делатности: радикалну трансформацију објективне ситуације, друштвену кооперацију, комуникацију, искуствено стваралаштво, вредносну делатност и мисаону делатност.

У овом раду се приспитују основне епистемиолошке и научно методолошке претпоставке анализе садржаја и указује на њен

* milan.miljevic@asp.edu.rs.

** vladimirilic74@gmail.com.

значај у истраживању социјалних процеса, који укључују и делатност социјалног рад(ник).

Кључне речи: научно истраживање, анализа садржаја, социјална делатност, нова социјална парадигма.

Истина ће вас ослободити.

Јеванђеље по Јовану

1. АНАЛИЗА САДРЖАЈА И НОВА НАУЧНА ПАРАДИГМА СОЦИЈАЛНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Глобални изазови које човеку, као бићу праксе¹⁾, задају две велике силе, демографска експлозија и нова светска привреда, која се темељи на техничко-технолошкој и привредној револуцији (= информационо-комуникационој), као и њихови конкретизовани искази, односно савремени процеси и односи глобализације и регионализације, а посебно глобализма и регионализма, као идеологија, операционализовани преко и помоћу неокорпоративизма (Monstanta и других облика производње ГМО, отпочињање полит-економског рата за семена, ..., и фармакомафије) захтевају његову „целовиту, рационалну и критичку свест ... о свету у којем живи и основним циљевима своје делатности“²⁾. Овај свет је умрежени свет – сви процеси и односи су глобални. Отуда противуречности природе и природа противуречности посткапитализма, постсоцијализма, либерализма и неолиберализма које се конкретизују као светски процеси и односи економске кризе захтевају хуманистичко критичко пропитивање теоријских парадигми на којима су засновани, посебно шта о савременим појавама, процесима и односима зборе теорије о друштву, теорије о социјалној делатности, односно наука за коју Хајдегер у „Уводу у метафизику“ каже да је данас у „свим својим гранама технички, практички посао добијања и преношења информација“³⁾. Отуда питање, које је у основи свих савремених социјалних питања, јесте организација информација и анализа њиховог садржаја.

Тиме се задаје потреба за критиком отуђене социјалне

1) Михаило Марковић, *Филозофски основи науке – изабрана дела Т1*, предговор Слободана Жуњића, Бигз, Београд, 1994, стр. 331-333.

2) Она је: целовита јер превладава стручна, национална, класна и епохална ограничења; рационална у том смислу што успоставља универзално ваљан поредак који претендује на истину, и критичка је зато што не прихвата здраво за готово успостављене облике бивствовања, него их радикално доводи у питање указујући на њихова суштинска ограничења, Михаило Марковић, *Хуманизам и дијалектика*, Просвета, Београд, 1967, стр.11.

3) Martin Hajdeger, *Увод у метафизику*, Вук Караџић, Београд, 1976, стр. 176.

делатности (традиционалног и бирократизованог социјалног рада) са становишта истинског људског живота, чиме се темељи акцијски или интегрални социјални рад, и за критиком постојећег социјалног живота и његових модела (на локалном, националном, регионалном и глобалном плану) са становишта праксе која у себи носи битне хумане социјалне аспекте и димензије, односно са становишта целине човекових истинских потреба чије задовољавање води остваривању и развоју.

Само тиме је могућ искорак из физичког преживљавања, голог физичког опстанка човека, на шта се своди баштињени социјални рад – традиционални и бирократизовани, у задовољавање свих или скоро свих људских потреба у чијој су сктруктури основне људске способности; предмети и људске индивидуе у нашој природној и људској околини. Трећа промењлива у структури људских потреба, која посредује између ове две наведене, јесте техника, а посебно информационо-комуникациона технологија. Отуда потреба да радикални и интегративни, односно акцијски, општи и специјализовани социјални рад критички расветљавају оно што је актуелно и потенцијално у структури људског бивствовања - потенцијалне и остварене способности, истинске и вештачке потребе. Суштинска претпоставка за исто је нова теоријско-методолошка парадигма.

Нова научна парадигма (визија радикалне социјалне алтернативе) у основи садржи комбинацију критичке демистификације постојећег и антиципацију нових социјалних могућности. Она захтева редефинисање и радикално ново поимање социјалне праксе, посебно социјалне делатности у тој пракси - мултидисциплинарни тимски рад, социјално предузетништво, социјални маркетинг. То је могуће применом дијалектичког метода истраживања, дијалектичког мишљења у социјалном делању. Једино овај теоријско-методолошки правац омогућава да се истраживање не своди само на дескрипцију и тумачење владајућег поретка, већ да се истражују нове форме и садржаји социјалног и индивидуалног живота – излаз из традиционалних форми и бирократизованих организација. Захваљујући дијалектичком истраживању, мишљењу и делању нове могућности социјалног живота постају видљиве тек из новог духовног хоризонта. Наиме, ова парадигма не представља и није само инструмент за пасивно посматрање већ је активан фактор обликовања новог света – истраживања нових социјалних могућности, нове социјалне потенцијалности која се исказује кроз мултидимензионални (плуралистички) карактер универзума чије темељно обележје јесте неуниформност.

Према томе, дијалектика није само метода сазнавања већ и метода произвођења разумне и хумане стварности. У њеној основи налазе се резултати научних истраживања и на њима заснован стручни рад. У том смислу основно питање на које дијалектика одговара јесте: Како превазићи свет свакидашњице, познати, дати свет, који је фиксиран, постварен, који се прима без рефлексije и критике, у коме су људски односи фетишизовани а пракса сведена на апстрактни рад и пуко опскрбљивање? И, ако се то превазилажење мора посредовати мишљу, како постићи да мисао буде истинска духовна репродукција и продукција стварности, да се одржи на висини конкретног тоталитета, а да се не задовољи апстрактним, фиктивним тоталитетом и не заврши у заборау истинског предметног стваралаштва, или у апсурду, или у отуђеном превазилажењу отуђења само у мислима?

Казано у облику синтетичког закључка: „Дијалектици је стало до 'саме ствари'. Али 'сама ствар' није обична ствар, па чак ни ствар уопште. 'Сама ствар' којом се бави филозофија, јесте човек и његов положај у свемиру, или, што другим речима исказује исто: тоталитет света, који човек открива у историји, и човек који егзистира у тоталитету света⁴⁾“ Тим и таквим човеком се бави и социјална делатност у чијој основи су садржани и истовремено операционализовани резултати мултидисциплинарних научних истраживања.

2. АНАЛИЗА САДРЖАЈА У ПРОЦЕСУ ИСТРАЖИВАЊА СОЦИЈАЛНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Према методолошким налазима и сугестијама општи поступак научног истраживања у свим наукама је истоветан и карактерише га: одређеност предмета сазнања која је довољна да се оно разликује од свих других предмета сазнања; научно сазнање је сазнање које се стиче верификованим процедурама; оно је систематско и систематизовано; оно је претежно усмерено и планско; научно сазнање је проверено и подложно сталној провери – поузданије од других; оно је критичко и развојно, и стиче се научним истраживањима.

Научно истраживање је “сложен и организован, систематски, сврсисходан процес стицања научног сазнања о строго дефинисаном предмету истраживања верификованом важећом научном процедуром, односно одговорном применом научних метода.

4) Карел Косик, *Дијалектика конкретног*, Просвета, Београд, 1968, стр. 251.

Истраживање је сложена целина – систем мисано-физичких, стваралачких, рутинских и оперативно-техничких, интелектуалних и мануелних процеса и радњи. Оно је истовремено истински најопштији начин истинитог научног сазнавања друштвене праксе и свих облика реалности и сама друштвена реалност и пракса.⁷⁵⁾

Поступак научног истраживања: полази од логичких начела и принципа, који једнако важе за све науке, и врши се по утврђеним фазама (радњама), које су заједничке за све науке. А, према савременим теоријско-емпиријским и/или квалитативно-квантитативним резултатима истраживања, поукама и порукама, анализа садржаја је изузетно значајна и више него актуелна специфична самостална оперативна метода истраживања у социјалној делатности која има и своју специфичну логику односа према хипотезама пројекта истраживања, па се све више јавља као самостална метода истраживања са специфичним нормама и поступцима закључивања или заједно са другим методама. Шта то значи? То значи, да је анализа садржаја “самостална метода по следећим компонентама и својствима:

1. Логичка основа методе је јасно дефинисана. Она је заснована на логичким правилима дефинисања, суђења и закључивања и одредбама закона истинитог сазнања. Може да поднесе и све логичке системе;
2. Епистемолошки део је довољно развијен тако да су евидентна два подсистема научног сазнања: о предмету науке у оквиру које се примењује као метода и о методу као посебном предмету, као и о релацијама са методологијом и предметном науком;
3. Методско-технички део је постулиран и налази се у развоју. Позната су два вида ове методе: квантитативна и квалитативна анализа (садржаја) докумената, а евидентни су и поступци и инструменти прикупљања и обраде података укључујући и рачунске.

По свим одликама је самостална, оперативна метода која се може наћи у истраживањима у разним улогама, те се тако користи :

- у истраживању постојећег научног фонда пре израде пројекта истраживања у којем се користи више разних метода;
- као једна од метода прикупљања података у таквом истраживању;

5) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 59.

- као метода обраде података у испитивању;
- као самостална метода прикупљања и обраде података и формирања научног сазнања, а неретко и као једино могућа метода научног сазнања одређених метода истраживања.

Извори њених података су строго дефинисани и могу се идентификовати као реалитети. Она је емпиријско-теоријска метода, али специфична по карактеристикама опажања у емпиријским истраживањима.

Предмети истраживања овом методом могу се одредити као општи, посебни и појединачни. Општи предмети истраживања су предмети наука, науке, методе и методологије укључујући и изворе. Међутим, сви ови предмети истражују се посредством исказа садржаних у разним документима социјалне делатности, у разним облицима, разног садржаја и обима, разне структуре и систематизације. Основна својства исказа су његова смисленост и значење, целовитост и одређеност временом, простором, садржајем и формом⁷⁶⁾.

Из овог произлази да је метода анализе садржаја део научних истраживања по критеријуму: 1) општих – обухватају целину појаве, процеса, односа и целину простора и времена у којима се одигравају; посебних - захватају само један сегмент појава, процеса и односа и само на једном сегменту простора и времену; појединачних – обухватају само једну компоненту појаве, процеса, односа у строго одређеној јединици времена и простора; 2) својстава предмета: емпиријска – она која се баве сазнавањем друштвене стварности на основу искуствених, чулних података; теоријских – заснивају се на мишљењу о већ постојећим научним сазнањима исказаним на неки начин – у неком облику. Међутим, пошто нема чисто емпиријских и чисто теоријских истраживања (због повезаности и међузависности теорије и праксе) оправдано је зборити о: претежно теоријским (теоријско-емпиријска); претежно емпиријским (емпиријско-теоријска); комплексна - уједначено учешће теоријског и емпиријског; 3) масовности појава, процеса, односа у: истраживањима чији су предмет масовне појаве, процеси, односи, и масовна истраживања; 4) времена обухвата једне појаве (једног процеса, једног односа): лонгитудиналним – обухватају више временских интервала једне појаве, процеса, односа; трансверзалним – баве се пресеком појава (процеса, односа) у једном временском одсечку, и панел истраживањима која се баве или слојевима или

6) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 547.

истим питањима у разним временским интервалима истог предмета истраживања на истим или сличним узорцима; 5) припадности науци, односно научним дисциплинама: мултидисциплинарним – предмет истраживања спада у више дисциплина које припадају двема или већем броју наука; интердисциплинарна – предмет истраживања спада у више дисциплина једне науке; интрадисциплинарним – предмет истраживања припада једној дисциплини једне науке; 6) актуелности предмета: реконструктивним – предмет истраживања чине прошли догађаји; актуелним – предмет истраживања је савремена појава (процес, однос) која је део савременог текућег живота; пројективним – предмет истраживања су даља или ближа будућност. Реч је о прогностичким истраживањима, и комбинованим – чији је предмет истраживања истовремено прошлост, садашњост и будућност; 7) односу субјекта и објекта према предмету истраживања: ентроспективним – јасно се разликује објект – предмет истраживања и субјект – истраживач који истражује одређени предмет истраживања, интроспективним – субјект и објект истраживања су интегрисани, тј. субјект истраживања је истовремено и сопствени предмет истраживања јер истражује самог себе; 8) научним циљевима: оријентационим – да својим резултатима оријентишу, усмере истраживања како у постављању пројекта тако и у реализацији истраживања; дескриптивним – да опишу један процес, појаву, однос; класификаторским – да изврше класификацију или типологизацију предмета истраживања, да утврде битна обележја предмета истраживања и на основу њих његово место у одређеном поретку; иноваторско-хеуристичка – усмерена на откривање непознатих, неоткривених чинилаца, својстава и односа предмета истраживања или момената и етапа његових промена и облика испољавања; експликативним – научно објашњење појаве (процеса, односа): узрочно-последични односи, правилности, закони и тд., и прогностичким – научно предвиђање кретања и развоја појава, процеса и односа у ближој или даљој будућности; 9) сврси: хеуристичким – усмерена на стицање потпуно нових сазнања о додат непознатим димензијама, формама, структурама, својствима и односима предмета истраживања, и верификаторним – усмерена на проверу постојећег научног сазнања; 10) истраживања у развоју науке или улози научног истраживања у науци: фундаменталним истраживањима – усмерена на основна, битна научна сазнања која се тичу развоја науке и, у првом реду научне теорије; примењеним истраживањима – настоје да научна сазнања научне теорије односно обједињено и систематизовано сазнање фундаменталних истраживања обраде тако да утврде могућности њихове практичне при-

мене; развојним истраживањима – даље развијају и усавршавају практична решења примењених истраживања, и акционим истраживањима – решавање конкретног актуелног проблема на основу изграђених научних сазнања; 11) сложености: у обухвату материје - генералним, и детаљистичким; броју метода примењених у сакупљању података: полиметодским, и монометодски; сложености пројекта истраживања: једноставна – са само једним јединственим пројектом, са једним сложеним пројектом и више потпројеката, са генералним пројектом у оквиру кога постоји више посебних пројеката и, у оквиру њих, потпројеката; компаративним истраживања и панел истраживањима – обухватају више слојева и могу више пута да се понове у разним временима, на истом или истоветном узорку истраживања истог предмета и применом истих метода; трајања истраживања: блиц истраживањима; краткорочним – трају до три месеца; средњорочним – трају од шест месеци до годину дана; дугорочним – трају дуже од једне године, и перманентним – вишеструком поновљању истраживања истог предмета (најчешће глобалног) па су по томе веома слична панел односно лонгитудиналним истраживањима, као и у: тематској анализи, методологији утемељене теорије, феноменолошким методама, дискурзивној психологији, наративној психологији, анализи дискурса, метода примени визуелних.

Из свега наведеног произлази да је анализа садржаја незаменљив, продоран и поуздан оперативни метод сакупљања података о прошлим, садашњим и будућим социјалним појавама, о територијално и временски блиским, али и веома удаљеним социјалним појавама, процесима и односима.⁷⁾ Међутим, ваља имати у виду упозорење Станислава Фајгеља да су “јединице посматрања ... код анализе садржаја сасвим специфичне. То нису људи, него људски производи, и то такви производи који су носачи информација, односно носачи симбола (још конкретније, јединице посматрања се у анализи садржаја називају јединицама анализе; ...). За веома велики број људских производа се може рећи да носе информације о људима и о људском понашању, односно да служе преношењу таквих информација од произвођача ка потрошачу. Као друго, прикупљање података у анализи садржаја је потпуно без интерференције са посматраном појавом (енг. унобтрусиве). Могу се анализирати старе књиге и архиве, могу се снимати политички говори са радија или телевизије, или преписи интервјуа обављених много раније. Анализи садржаја се дакле, може обављати на секундарним подацима, онима које није прикупио истраживач – архивама,

7) Aleksandar Halmi, *Metodologija istraživanja u socijalnom radu – kvalitativni i kvantitativni pristup*, “Alinea”; Zagreb, 2001, str. 111.

зборницима, каталозима и сл. Као треће, сама анализа добјених резултата, нпр. тумачење фреквенција, појављивања речи, квалитативна анализа контекста у којима се речи јављају, тумачење резултата мултиваријатне анализе и др. специфична је за циљеве анализе садржаја⁸⁾.

То значи да непосредни предмет истраживања применом анализе садржаја може бити сваки чинилац, део или целовита социјална појава, њено квантитативно или квалитативно својство, итд. ако је на било који начин забележено. У том смислу се анализа садржаја појављује у садејству са другим методама:

- методом посматрања - која је један од најраспрострањенијих и најстаријих метода за стицање чињеница - чини језгро суштине начина добијања искуства те и свих његових разноврсних врсти - оно је општи начин контакта, комуникације са спољним светом, односно упућује на манифестоване, изражене облике тога света, те данас од свих процедура за прикупљање чињеница има једну од најизграђенијих структура – било оно непосредно (директно) или посредно (индиректно), са учествовањем или без учествовања, појединачно или масовно, једнократно или етапно;
- методом експеримента: чистим или правим експериментом и квази експериментом, лабораторијском или социометријском, односно експерименту у природним условима, природном експерименту или накнадном експерименту;
- методом исориографије: историографији спољне критике или исориографији унутрашње критике као проста историографска синтеза или копланска (сложена) историографска синтеза на основу анализе писаних извора, усмених извора и осталих извора;
- компаративне методе: компарације у оквиру појединог друштва, у оквиру различитих друштава истог типа и у оквиру човечанства као целине која се могу тицати истих и разноврсних врста појава као што су: социјалне, економске, психолошке, правне, политичке, културне, ...;
- методом интервјуа (усменог научног разговора) и методом анкете (писаног упитника) у: слободним или за-

8) Станислав Фајгел, *Методе истраживања понашања*, Центар за примењену психологију, Београд, 2007, стр. 380.

твореним, организованим или неогранизованим, објективним или субјективним, малог или великог обима, једнодимензионалним или продубљеним, једновременим или поновљеним, благим, неутралним или строгим, личним или групним;

- статистичком методом: у утврђивању средње вредности или одступања од средње вредности, у указивању на односе међу друштвеним појавама, на квантитативна својства, као што су коефицијенти корелације и квалитативна својства као што је коефицијент контингенције, као и о временској динамици појава: на тренд, и/или варијације и/или коваријације;
- методом студије случаја - на оне које се односе на формалне установе - организације (званичне) и неформалне установе - организације (незваничне), на спонтано настале и намерно постављене у сврхе научног пропитивања; те на испитивање појединачног случаја („сингле цасе студу”) или испитивање вишеструког случаја („мултипле цасе студу”);
- методом личних докумената (биографским методом, „животном историјом”): методом животне историје заснован на официјелним документима и/или методом животне приче утемељене на сопственим записима испитаника, методом личних докумената који се тиче општег живота испитаника и/или метод личних докумената који се односи само на поједине његове животне аспекте и проблем и методом личних докумената који се стварају независно од ових потреба;
- етнометодолошким методом: на ограничену и неограничену врсту етнометодологије и на етнометодологију непосредног и посредног утицаја;
- социометријским методом: у социометријској преференцији и/или социометријској кон-фигурацији, као и у тзв. „психодрамама“ и „социодрамама“;
- методом пројекције: у поступку самопројектовања и/или пројектовања другог кроз себе, као и методом субјективне пројекције и/или друштвено условљене – субјективно-објективне, те метода друштвено условљене пројекције;
- методом унакрсних култура: - са методом ограниченог типа и/или методом ширих захтева, као и са методом

која узима само поједине културе и методом која узима људску културу у целини;

- методом интроспекције: оне које су засноване на обележју непосредног искуства и посредног или критичког искуства, као и интроспекцију доживљаја и интроспекцију црта личности;
- методом акционог истраживања: у методу ограниченог и методу неограниченог сазнања, као и у начину једностране примене у понашањима испитаника и методом многостране примене њихових целокупних односа.

3. ОПШТИ ПОСТУПАК ИЗВОЂЕЊА АНАЛИЗЕ САДРЖАЈА

У методолошкој литературе постоје разлике у одређивању, општег поступка, корака, односно фаза основног тока анализе садржаја. Посебну истраживачку пажњу завређују наши методолози Фајгељ, Милосављевић и Радосављевић. Наиме, према налазима Станислава Фајгеља, основни кораци у анализи садржаја су: 1) Дефинисање проблема; 2) Дефинисање популације порука и узорка јединица анализе; 3) Дефинисање јединице анализе; 4) Спецификација категорија; 5) Генерисање пробне кодне схеме; 6) Прочишћавање кодне схеме; 7) Коначна класификација текста; 8) Реевалуација поузданости и ваљаности и 9) Анализирање података⁹⁾

Треба рећи да су дескриптивни подаци, тачније фреквенције, основа су за све накнадне анализе. Ако је анализа садржавала фактор времена, односно ако је била лонгитудинална, онда се може примијенити анализа трендова или временске серије. Може се радити регресиона анализа, гдје је зависна варијабла нека варијабла као што је тираж новина, или факторска анализа различитих категорија, тестирање хипотеза (нпр. разлика група емитера, или група пријемника поруке), кластер анализа, мултидимензионално скалирање итд. За анализу трендова се може користити и вишеструка регресија са корекцијом за аутокорелацију. Тестирање хипотеза се може вршити са свим расположивим алаткама - хи-квадрат тестом, т-тестом, дискриминационом анализом, анализом варијансе све до модела структуралних једначина. Могу се тестирати разлике у садржају између различитих група, или између претеста и посттес-

9) Станислав Фајгељ, *Методе истраживања понашања*, Центар за примењену психологију, Београд, 2007, стр. 382.

та након неког експеримента.¹⁰⁾ Милосављевић и Радосављевић, на основу теоријско-емпиријских истраживања, одређују да основни ток анализе докумената тече по фазама, од којих се најчешће помињу:

1. изучавање одговарајуће литературе;
2. формулација предмета и хипотеза;
3. утврђивање димензија и праваца истраживања и дефинисање истраживачког поља;
4. избор докумената;
5. конструкција основног скупа и узорка докумената;
6. припремање материјала за обраду;
7. припремање јединица анализе;
8. елаборација индикатора;
9. утврђивање правила пресека, категоризације и кодирања;
10. тестирање припремљених техника;
11. експлоатација материјала¹¹⁾.

Оно што је битно јесте “да се проблеми од 1 до 10 решавају у току концептуализације и пројектовања истраживања, а да тачку 11 треба раздвојити на бар три тачке:

- а) поступак прикупљања података из докумената;
- б) методи сређивања, обраде и анализе података, и
- ц) доказивање хипотеза и закључивање.

Наиме, уз пуно уважавање специфичности ове методе, истраживачко искуство и методолошка литература упућују ауторе на становиште да је процес истраживања у основи стабилне структуре¹²⁾.

У методолошкој литератури, према истим ауторима, ”је уобичајено да се говори о три типа анализе садржаја: о класичној анализи садржаја, о квалитативној и о квантитативној анализи садржаја докумената. Помињу се, такође «спољашња» и «унутрашња» анализа докумената, као и валентна анализа, статистичка, динамичка, контингентна, фреквентна, нефреквентна, униваријантна, мултиваријантна итд.”¹³⁾

10) Станислав Фајгел, Бора Кузмановић, Борислав Ђукановић, *Приручник за социјална истраживања*, ЦИД, Подгорица, 2004, 212-218.

11) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 554.

12) Исто, стр. 555.

13) Исто, стр. 557.

Из теоријско-емпиријских истраживања социјалне делатности произлази да применом критеријума карактеристика инструмената, можемо констатовати постојање две основне технике сакупљања података анализом докумената: прво, квалитативна или «нефреквенцијска» и квантитативна, «фреквенцијска» или «статистичка».¹⁴⁾

Квалитативна анализа садржаја се не може сматрати само претходном и помоћном у односу на квантитативну. Напротив, квалитативна анализа је једина у истраживању појединих докумената, а у теоријским истраживањима она је незаменљива. Без ње нема ни ваљаних истраживања контекстуалних исказа и значења. Погрешно је мислити да се квалитативна анализа не бави никаквим мерењем. Напротив, она се служи интуитивним мерењем (оцењивањем), користи номиналну скалу.¹⁵⁾ Савремена квалитативна анализа не заснива се само на утиску и све више се оријентише на тзв. тематску анализу која подразумева одређену кодификацију (дефинисање и класификовање тема) и одговарајуће евидентирање. „У целини гледано, нарочито са развојем информационе технологије, рачунара и њихових поступака, као и коришћења статистичких поступака и непараметарским обрадама, евидентне су тенденције смањивања разлика између квалитативне и квантитативне методе анализа (садржаја) докумената. Томе знатно доприноси и савремено становиште да су истраживање и квантификација само објективно датог садржаја недовољни, јер је истинит садржај често у контексту”¹⁶⁾ Изложена својства квалитативне и квантитативне анализе докумената социјалне делатности дозвољавају нам да говоримо о две различите технике метода анализе садржаја докумената – о директној и индиректној анализа. А ови појмови могу имати по два значења.

Поставља се питање: који су почетни кораци у извођењу анализе садржаја? Према резултатима теоријско-емпиријских истраживања то је избор проблема, а тада је неопходно водити рачуна о: наслову теме, избору информација о проблему, да ли се проблем може истраживати, припадност науци/наукама, заинтересованости друштва и његових органа за истраживање проблема, да ли је избрани проблем раније обрађиван, да ли предмет дозвољава оригиналност у истраживању, да ли постоје предрасуде према проблем

14) Владимир Илић, *Посматрање и анализа садржаја*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2016, стр. 48.

15) Карл Viliг, *Kvalitativna istraživanja u psihologiji*, Clio, Beograd, 2016, стр. 187.

16) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 552.

који се истражује. Избор докумената, односно података за спровођење анализе садржаја (узорак) прдржавајући се: правила исцрпности, репрезентативности, хомогености, и правила значајности.

Главна процедура анализе садржаја организује се процесима категоризација¹⁷⁾. Наиме, категоризација је једна од операција класификације. Суштина категорија је да се целина неког материјала рашчлани на саставне елементе у логичке групе и подгрупе према сличности (аналогији) на основу претходно одређених и дефинисаних категорија за категоризацију. Категорије су рубрике или класе које се састоје из групе елемената (јединице за регистровање у случају анализе садржаја) сачињене на основу изворног састава, те на основу довољног разлога да се вежу у поједине заједничке групе. Критериј категоризације може бити семантички, синтактичке теме, лексичке, изражајне. Карактеристике добрих категорија у погледу квалитета морају задовољити следеће захтеве: узајамна искљученост, хомогеност, значајност, објективност и верност, способност стваралаштва.

Кодекс категорија је битан услов коришћења метода анализе докумената као научног начина сакупљања података. Он се непосредно изводи из индикатора чији избор детерминише и избор категорија, степен њихове разраде, њихов међусобни однос и њихову еластичност.” Из истраживачких искустава произлази да може се говорити о: планираном кодексу и о примењеном кодексу појмова и шифара. Израда кодекса спада у најсложеније, најодговорније и најтеже послове у примени метода анализе докумената. Он је систем строго дефинисаних основних категорија и поткатегија у њиховом основном, најшире важећем значењу и значењу које им се придаје односно прихвата у датом истраживању. Истовремено кодекс је инструмент претварања вербалних исказа који прелазе у податке, у нумеричке дате.

Основни проблеми и тешкоће у изради кодекса су у схватању његове структуре и улоге у истраживању и у карактеристикама језика. Кодекс се првенствено дефинише као систем категорија и шифара, и везује се првенствено за квантитативну анализу (садржаја) докумената. Категорије се схватају као битне основне речи којима се исказују одређени друштвени реалитети, а шифре нумерама - цифрама (нумеричким знацима) којима се категорије означавају. Разлог означавања је, по општем схватању олакшавање евидентирања и манипулације подацима и омогућавање примене статистичких поступака у третману података.

17) Žan-Franosa Rišar, *Tačno u podne*, Clio, Beograd, 2008, стр. 67.

Примена кодекса подразумева да су претходно утврђене јединице анализе. То може да буде цео документ, пасус, реченица, реч, знак, или посебно дефинисана целина као што су чланак, став, говор итд...

Постојањем два основна облика (технике) анализе (садржаја) докумената оправдано је становиште Живана Танића о потреби разликовања јединица анализе садржаја као делова садржаја (на граматичкој и неграматичкој основи) и по начину употребе (јединице класификације, обележавања, пребројавања, текста и контекста). А, с обзиром на схватање «манифестованог исказа» односно «реченог» и оног «што се хтело да каже», као и на разлике у гледањима на «директну» и «индиректну» анализу.

Кодекс се састоји од категорија, поткатеорија и шифара које служе за обележавање јединица садржаја, односно јединица анализе. Могуће је формирати три типа кодекса: статичан, сукцесиван и континуиран - динамичан. А кодекс се формира од две основне врсте категорија: од категорија оног што је речено - категорија садржаја; од категорија како је речено - категорија форме.

Треба нагласити да се ове две врсте категорија и када су у кодексу одвојено дате, користе заједно. Категорије форме се јављају и као информације о контексту у коме је исказ дат, те су ванредно значајне за утврђивање «онога што је хтео да каже».

“Категорије садржаја (шта је речено) су:

- Категорије материје (супстанције) - категорије и појмови који су употребљени у саопштавању предмета којим се садржај бави (који има карактеристике предмета у реченици);
- Категорије усмерености - оног што је речено - тј. категорије основног односа према предмету (квалификације предмета као позитивног - негативног, односа према предмету као: одобравање - неодобравање; склоно - несклоно; оптимистичко - песимистичко; итд.);
- Категорије стандарда или општих мерила - које се користе као основни критеријуми класификације или процене усмерености садржаја (нпр., одговорност, демократичност, аутократичност, бирократизам итд.);
- Категорија вреднога - категорије циљева и жеља, најуже повезане за категорије стандарда. Може се рећи да су то категорије којима се кроз циљеве субјекта изражавају његове друштвене особине и оријентационе вредности

као што су љубав (човекољубив, хуман) херојство, слава, успех, самопожртвовање, ауторитет итд. Ове категорије се, по правилу, односе на крајње циљеве, жеље, намере и сл.;

- Категорије метода или средстава које се баве начином на који се жели да се постигне одређени резултат деловања;
- Категорије основних црта - карактеристика субјекта који су третирани у поруци.
- Категорије актера - носилаца радњи у поруци, које се односе на учеснике у процесу третираном у поруци, на њихове улоге, функције и места у процесу.
- Категорије ауторитета - које се односе на оне субјекте или чиниоце на које се аутор исказа позива као на ауторитет с циљем појачавања вредности својих ставова или извора информација.
- Категорије порекла - које се односе на порекло информација - средину из које је она потекла.
- Категорије циља - које се односе на адресата коме је порука упућена.

Овде приказане категорије садржаја су несумњиво значајан допринос формализацији (стандардизацији) метода анализе докумената. Такође, оне су могући општи основ израде кодекса, јер дефинишу захтеве према садржају кодекса. Управо стога неопходно је посветити им дужну пажњу у примени, разради и тумачењу.

Анализа могућих категорија кодекса указује на следеће проблеме:

- на неопходност разликовања категорија које служе за квалификовање од категорија за констатовање (за утврђивање чињенице постојања - присуства или непостојања - одсуства) одређених чинилаца:
 1. документа као таквог;
 2. процеса односно појаве као такве;
- на неопходност разликовања делова, односно слојева докумената чијим истраживањем сазнајемо о:
 - учесницима процеса и процесу;
 - творцу (аутору) садржаја и облика основне поруке;
 - интерпретатору - емитенту једне основне поруке и његовој интерпретацији те поруке;

- примаоцима поруке и интерпретацији, и садржини и форми у коју они уобличавају поруку и интерпретацију.
- На основу казаног произлази да кодекс треба да садржи:
 - дефиниције основних категорија садржаја оног што је речено, оног што је садржано у документу о предмету нашег истраживања као став, суд - (чињенички и вредности), и аргументација у напред побројене четири ситуације или четири слоја садржаја документа, и
 - критеријуме и мерила за вредновање категорија у документу.
- Категорије «како је нешто речено» (категорије форме) нису мање значајне од категорија садржаја. Оне понекад изражавају право значење исказа. Значајне су само у функцији исказивања садржаја. Берелсон их дели на:
 - Категорије облика саопштавања и начина саопштавања, које се баве само најопштијим облицима;
 - Категорије облика изјава и судова (чињенички, преференцијални и идентификациони, који се међу собом могу даље делити по критеријумима времена, извесности итд.);
 - Категорије интензитета, које се односе на снагу исказа (емоционалност, ангажованост итд.);
 - Категорије трикова, које се односе на употребљене конструкције, симболе, фигуре и сл. у исказу.

Развијање ових категорија, које се односе на садржај у целини имају различите облике манифестација у стварности и веома велики значај за разумевања праве суштине појаве. Њихово формално издвајање и није неопходно. Исправније је, изгледа, сврстати их, ако се примењује напред наведени пример класификације категорија садржаја у пети сегмент: «методи и средства остваривања активности и циљева (по облику и суштини)».

У целини посматрано, рад на категоријалном систему - кодексу за потребе примене метода анализе докумената нужно је критички развијати истовремено и на основу како категоријалног апарата науке тако и категоријалног апарата сваког конкретног истраживања¹⁸⁾.

18) Славомир, Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 560-563.

Образац за анализу докумената (аналитички образац, евиденциони лист, итд.) је наредни озбиљан и тежак задатак, тежи када је реч о квантитативној техници. Он је, по садржају сличан кодексу - мора садржати податке о аутору, документу и исказу сагласно са садржајем кодекса. Могуће је формирати појединачни и скупни образац.

Непосредан рад на анализи садржаја, као што је речено, има све фазе као и свако друго истраживање. Његова специфичност јесте наизраженија у фази сакупљања података која подразумева: остваривање увида у документ и констатовање присуства - одсуства података; идентификацију и класификовање података; селекцију и обележавање релевантних података; уношење података у образац.

4. ЗАКЉУЧАК

Анализа садржаја је важан, или боље казано, неопходан истраживачки метод за свако комплексније проучавање социјалних појава, процеса и односа. Међутим, зарад научне истине, ваља указати: да би овај метод по свом карактеру и садржају био научно валидан мора се у операционализацији увек настојати (и остварити) да се разни токови симболичког општења третирају као саставни, боље казано органски, део друштвених, односно социјалних делатности, процеса и односа. Само на тај начин анализа садржаја, без обзира да ли је реч о посредној и/или непосредној, односно анализи манифестног и/или латентног садржаја може бити поуздано и научно плодотворно средство за истраживање социјалних појава, процеса и односа.

Посебна његова снага је везана за писмене поруке које су трајнијег карактера и за савремено друштво чија суштина лежи у уређеној и контролисаној комуникацији. А, да ли је могуће из свега искључити невербално комуницирање – неми дискурс? Одговор савремене социјалне мисли је не. Наиме, на основу резултата анализе садржаја сазнаје се организација информација (примена новостеченог знања на постојеће), комуникација (суштина разговора, дијалога, културе опхођења, ...) вредност и актуелност трансмисије социјалне детерминисаности, односно повезаности наше прошлости, садашњости и најављене будућности). Према томе, он је незаменљив метод добијања података о друштву, социјалним појавама, процесима и односима у којем је проширена масовна свест и она се формира путем средстава и садржаја општења.

На крају, на основу метода анализе садржаја назначују се шири друштвени услови људске комуникације, информација и трансмисије - откривају се као целине друштвених структура што нуди тачнија и истинитија закључивања о социјалном животу уопште. Отуда њена актуелност и за научни и за стручни рад у социјалној делатности.

ЛИТЕРАТУРА

- Фајгел Станислав, *Методe истраживања понашања*, Центар за примењену психологију, Београд, 2007.
- Станислав Фајгел, Бора Кузмановић, Борислав Ђукановић, *Приручник за социјална истраживања*, ЦИД, Подгорица, 2004.
- Халми Александар, *Методологија истраживања у социјалном раду – квалитативни и квантитативни приступ*, Алинеа; Загреб, 2001.
- Илић Владимир, *Посматрање и анализа садржаја*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2016.
- Косик Карел, *Дијалектика конкретног*, Просвета, Београд, 1968.
- Марковић Михаило, *Филозофски основи науке – изабрана дела Т1*, предговор Слободана Жуњића, Бигз, Београд, 1994.
- Марковић Михаило, Хуманизам и дијалектика, Просвета, Београд, 1967.
- Милосављевић Славомир, Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000.
- Ришар Жан-Франоса, *Тачно у подне*, Слио, Београд, 2008.
- Вилиг Карл, *Квалитативна истраживања у психологији*, Слио, Београд, 2016.

Milan I. Miljevic
Vladimir Ilic

CONTENT ANALYSIS IN SOCIAL ACTIVITY

Resume

Critical questioning, analysis, explanation and understanding, as a result of assessment requiring expertise and personal ability in order to expound valid value judgments on theories and practices of social activity in historical conditions, increasingly assumes the use of content analysis in both scientific and professional research and contemplation as to gain valid understanding of the truth of their relationship. A man has been analyzing the content of work, communication and behavior since their creation. Such analysis is particularly important and relevant

to the conception of truth in dialectical humanism, which is „human knowledge that is relatively adequate to objective reality. It conveys that the truth is an attribute of human knowledge, that it is objective because it corresponds to objective reality, and that it is relative because this correlation is only partial, approximate, incomplete „(Marković 1994:8). Thus we divert to other and different concepts of truth. Namely, it must be borne in mind that there is a criterion for assessing whether something is true or not. If one attitude is accepted as objectively true, it must be: „1) socially communicable 2) theoretically proven, and 3) practically verified, ie. proven in the practice (Marković 1994:9). This is the difference between the forms of acquiring a person's knowledge of social activity – science, which implies human knowledge about nature, man and society that is relatively in line with objective reality; common sense, which contains some basic truths about the world and life brought by direct life experience; religion, which comes from the experience and temptation of the human existence, from the feeling of insecurity and human inability to oppose power and violence, disease and death, ie. from existential anxieties. As such, religion is an important factor in the psychological balance and rescue, the salvation from an unfortunate and uncertain life. Its two basic elements are the significance of the sacred, which is bounded by the divine spirit, mystery, the desire to approach perfection, the belief in the supernatural origin of the world (in creation and salvation) as a universal state of peace and eternity; ideology - besides false and biased attitudes, it contains true statements about social reality and art - through valuable works of art it reveals much deeper truths about life, world, and ourselves than the science does. This means, and it should be a starting point, that the problem of truth and the criterion of truth cannot be considered in a valid way (analyzed, described, explained, understood, and anticipated) outside the practice, as well as the whole theoretical set of an epoch. Consequently, the interpretation of social practice as immediate utility (one of the lines of pragmatism) or practice as the criterion of truth (vulgar Marxism) is more than unilateral. Namely, this term includes various types of human activity: radical transformation of the objective situation, social cooperation, communication, experiential creativity, value activity and thought activity. Theoretical and empirical experiences, especially the contemporary ones, conclude that there is no change in sociability without the unity of scientific and professional work. But it must be borne in mind that one thing is to discover, and another, completely different one, is to act on the basis of the discovery. A large number of practical activities in social activity can be based on one discovery. That is why scientific work has a great potential benefit,

which professional work turns into a real benefit as practical benefit is achieved only by the application of scientific knowledge. This means, as Vujović rightly concludes, that there is no professional work without scientific research (Vujović 1990).

Keywords: scientific research, content analysis, social activity, new social paradigm

* Овај рад је примљен 17. септембра 2018. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2018. године.